

Mevlânâ'nın Bilgi Edinmeye Dair Benimsediği Bazı Metodik İlkeler

Some Methodical Principles of Mawlana on Acquiring Knowledge

✉ Kemal SÖZEN^a

^aAkdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslâm Felsefesi ABD,
Antalya, Türkiye

Received: 05.07.2022

Accepted: 01.08.2022

Available online: 25.10.2022

Correspondence:

Kemal SÖZEN

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslâm Felsefesi ABD,
Antalya, Türkiye
kemalsozen37@gmail.com

ÖZ Bu çalışmada Türk İslam düşünürü Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin bilginin değeri ve elde edilmesine dair benimsemiş olduğu bazı metodik ilkeler yer verilip değerlendirilecektir. Düşünür Mevlânâ, eserlerinde bilgi edinmenin insan için önemini sıklıkla vurgular. İnsanın yetkin bir konuma gelebilmesinin temel şartlarından birinin de bilgi bakımından donanımlı olmayı gerektirdiğini söyler. Bilginin insan ruhunu sanki bir dağ gibi yükselteceğini belirtir. Bilgi elde etmenin sadece bireysel değil, toplumsal açıdan da değerini dile getirir. Bilginin insan açısından bir güç niteliği taşıdığını, onu değer bakımından diğer varlıklardan ayırdığını ifade eder. Ahmaklık ve bilgisizliğin ise olumsuz birtakım sonuçlarına dikkat çeker. Bilgi elde etmede asıl hedefin marifetullah yani Tanrı'nın bilinmesi ve tanınması olduğunu zikreder. Gerçek bilgiyi elde edebilmenin bazı ilkelere bağlı olduğuna işaret eder. Metod ile gerçek bilgi edinme arasında mutlak bir ilişki vardır. Mevlânâ da bilgi edinmek için metodik birtakım ilkelere yer verir. Bilgi edinmek için kişinin ben'lik duygusundan sıyrılması gerektiğini söyler. Bu konuda insanın kendini bilmesinin de önem taşıdığını belirtir. Bilgi edinim sürecinde hedefin belirlenmesi, aklın doğru bir şekilde kullanılması ve onu perdeleyen şeylerden uzak durulmasının önemini vurgular. Taklit ve zanna dayalı bilgilerden uzaklaşıp gerçek bilgiye yönelmenin değerini zikreder. Soru sormanın ve başkalarına danışmanın bilgi elde etmedeki yerini belirler. Te'vil yönteminin belirli şartlara uygun bir şekilde yapılmasını önerir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ; bilgi; metod; akıl, zan, tevil

ABSTRACT In this paper, certain methodical principles developed by the Turkish-Islamic thinker Mawlana Jalâl al-Dîn Rûmî about the value and acquisition of knowledge will be evaluated. Mawlana often emphasizes the importance of acquiring knowledge in his works. He claims that having the necessary knowledge is one of the fundamental requirements for someone to hold a position of competence. Mawlana states that knowledge will raise the human spirit like a mountain. He expresses the value of acquiring knowledge not only individually, but also communally. He claims that knowledge has the potential to be significant for people and sets it apart from other forms of life in terms of value. He draws attention to some negative consequences of foolishness and ignorance. He emphasizes marifetullah, or knowing and recognizing God, as the primary objective of attaining knowledge. He points out that true knowledge depends on some principles. The method and the acquisition of true knowledge are inextricably linked. Mawlana also includes some methodical principles in order to acquire knowledge. He says that in order to acquire knowledge, one must get rid of the sense of self. In this regard, he believes it is also critical for people to know themselves. He emphasizes the importance of goal setting, proper mind use, and avoiding obstacles in the process of knowledge acquisition. He expresses the value of moving away from imitation and conjecture-based knowledge and turning to true knowledge. He determines the part of asking questions and collaborating with others in acquiring knowledge and recommends that the ta'wil method be used under certain conditions.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, certain methodical principles adopted by the Turkish-Islamic thinker Mawlana Jalal al-Dîn Rûmî regarding the value and acquisition of knowledge will be discussed and evaluated. Mawlana's works do not address his thoughts in a systematic manner. In this regard, his thoughts on any subject can be found interspersed throughout his various works. This is not to say that Mawlana did not consider some methodical principles. As a result, it incorporates various principles in terms of the knowledge acquisition process. He highly depends on the Qur'an and Sunnah to form his viewpoints. It also draws inspiration from a variety of sources. His ideas, on the other hand, demonstrate harmony and integrity within himself in terms of his thought system. While addressing some issues, he prefers to use numerous examples to make the topics more understandable. He frequently employs a metaphorical style.

In his various works, Mawlana frequently emphasizes the importance of acquiring knowledge for people. He claims that one of the fundamental requirements for a person to advance to a competitive position is to be well-equipped in terms of knowledge. Mawlana states that knowledge will raise the human spirit like a mountain. the importance of acquiring knowledge from both an individual and a social standpoint expressed by him. He states that also knowledge is a power that distinguishes humans from other beings in terms of value. It emphasizes some of the negative consequences of foolishness and ignorance. He mentions that the main goal of learning is marifetullah, or knowing and recognizing God. He emphasizes that discovering and achieving true knowledge is dependent on certain principles.

The thinker mentions some of the main methodical principles in acquiring knowledge, stating that it is important for a person to know himself and to get rid of the sense of self in this context, in order to understand some secrets about the divine world. It demonstrates that concentrating mental power and thought in the direction of the goal in order to gain knowledge is beneficial in terms of achieving success.

Mawlana states that it is necessary to use the mind properly in order to obtain reliable knowledge. But he says that the mind is limited in terms of being a source of knowledge. In this respect, he emphasizes that in order to gain knowledge about the divine world, love must also be activated. On the other hand, it advises staying away from selfish desires that veil the mind. In fact, it means that people with moral problems should not be taught science and science.

Mawlana draws attention to the negative consequences of knowledge-based on imitation, stating that while such knowledge could encounter some worldly expectations, knowledge of the truth cannot be gained in the end. He mentions the value of moving away from knowledge based on imitation and conjecture and turning to real knowledge. On the other hand, Rumi wants an issue not to be stuck only on its appearance, but also to go beyond the form. At the same time, he considers getting rid of the image and illusion that veils the truth as an important issue. It points out the impossibility of obtaining empirical knowledge from hypothetical premises. If there are two types of assumptions, he recommends choosing the stronger one. It states that it is necessary to take into account the opposite of an issue. He states that it will be useful to ask questions and consult competent people in order to obtain information. He emphasizes that the method of ta'wil should be done in accordance with its conditions.

Türk İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) mütefekkir, mutasavvıf, âlim ve şair vasıflarını haiz bir kimliğe sahiptir. Zikredilen nitelikleri sebebiyle çok yönlü bir düşünür olarak düşünce tarihinde izler bırakan Mevlânâ, muhtelif alanlara dair görüşlerini kaleme aldığı eserleri vasıtasıyla sonraki nesillere aktarmıştır. O, eserlerinde felsefi, kelâmî, tasavvufî ve benzeri alanları ilgilendiren pek çok farklı problemi ele alıp değerlendirmiştir. Bu çerçevede başta *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî* olmak üzere *Fîhi mâ fih*, *Mecâlis-i seb'a* ve *Mektûbât* gibi eserlerini kaleme almıştır. Görüşlerinin etkisi sadece Anadolu'yla sınırlı kalmamış; farklı kültür ve inanca sahip insanları da kapsayarak dünyada geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Mevlânâ, mezkûr eserlerinde yer alan düşüncelerini sistematik bir tarzda ele almamıştır. Bu bakımdan onun herhangi bir konuya dair düşünceleri çeşitli eserlerine serpiştirilmiş vaziyettedir. Ancak bu durum Mevlânâ'nın metodik bazı ilkeleri dikkate almadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla bilgi edinim süreci bakımından da muhtelif ilkelere yer verdiği görülmektedir. Diğer taraftan o, görüşlerini inşa ederken temel referans olarak Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'i esas almakla beraber muhtelif düşünce kaynaklarından da esinlenmiştir. Ortaya koyduğu fikirler ise düşünce sistematığı bakımından kendi içinde bir uyum ve bütünlük arz etmektedir. Belli bir konuyla alakalı bazı düşüncelerinin kendi içinde bir çelişki olduğu izlenimi vermesinin sebebinin, ele aldığı konuların mana derinliği olduğu söylenebilir.

O, birtakım meselelere yer verirken konuların daha anlaşılır kılınması düşüncesiyle pek çok örnek verme yöntemini tercih etmiş, sıklıkla da metaforik bir üslup sergilemiştir.

Düşünür Mevlânâ, insan için bilgi edinmenin son derece önemli bir husus olduğunu vurgulamıştır. Bu bakımdan o, eserlerinde kendi inanç ve düşünce anlayışı kapsamında bilgi ile alâkalı birtakım değerli açıklamalar yapmıştır. Ona göre insanın yetkin bir konuma gelebilmesinin önemli vasıtalarından biri de bilgi bakımından donanımlı olmaktır. Bilgide asıl olan ise hakikati kavramaktır. Bilgi sahasında belirli bir yetkinliğe ulaşmadaki asıl gaye ise Tanrı'yı bilmek (marifetullah) ve O'nu tanımaktır.

Bilindiği üzere bilgi edinim sürecinde gerekli metot çerçevesinde hareket etmek son derece önemlidir. Çünkü metot ile bilgi edinme arasında mutlak bir ilişki vardır. Dolayısıyla bilimlerde hedeflenen amaca ulaşmak için belli bir metodun izlenmesi şarttır. Batı dillerinden Türkçemize geçmiş olan metot (yöntem) kelimesi, “*bir amaca erişmek için izlenen, tutulan yol, usul, sistem*” gibi anlamları içerir. Diğer bir ifadeyle yöntem, “*bilimde belli bir sonuca erişmek için bir plana göre izlenen yol, metot*” manasını taşır.¹ Dolayısıyla metot, araştırma neticesinde gizli konumdaki bir gerçeği bulup ortaya çıkarmayı ya da onun bilinmesine rağmen ispat edilebilmesi için takip edilecek olan kuralları veya bu yönde kullanılacak olan vasıtaların tümünü ifade eden bir kavramdır. Metot her bilimin temel şartıdır. Zira insan bir gayeye ulaşmayı hedeflediğinde ya da gerçeğe ulaşip ortaya çıkarmayı istediğinde belli bir metodu takip etmek zorundadır. Aksi halde arzu edilen sonuca ulaşmada başarı sağlamak imkânsız hale gelir.² Bu bakımdan gerçeği aramanın yolu metottur.

Çalışmamızda öncelikle bilgi edinmenin önemine dair Mevlânâ'nın görüşlerine yer verip, ardından da bilgi edinmede dikkate alınması gereken bazı ilkelere dair düşüncelerini ele alıp değerlendireceğiz.

1. BİLGİ EDİNMENİN ÖNEMİ

Mevlânâ, bilginin insana kapalı kapıları açacağını belirtir, dolayısıyla kişiyi hakikate ulaştıracağını ifade eder. O, söz konusu görüşünü desteklemek için bir örnek verir. Buna göre, dünyadaki insanlar yakîn derecesinde bilgiye sahip olsalardı, cehennemi bizzat gözleriyle görürlerdi. Zira ona göre nasıl ki hayal zandan doğuyorsa, herhangi bir şüphe barındırmayan görüş de yakînî bilgidir.³ Bilginin insan için bir güç olduğunu belirten Mevlânâ, onun âdeta silahı temsil ettiğini, bu açıdan kişinin bir bakıma silahıymış gibi bir nitelik taşıdığını söyler.⁴

İnsanın bilgi yönünden mertebesine işaret eden Mevlânâ, onun melek ile hayvan arasında konumlandığını belirtir. Zira ona göre melek bilgiyle, hayvan ise bilgisizlikle donatılıp geliştirilmiş varlıklardır. Fakat insanoğlu bilgi donanımı bakımından zikredilen iki varlığın arasında bir konumdadır. Bazen bilgi insanı yüce bir mertebeye yükseltirken kimi zaman da bilgisizlik onu aşağılara doğru sürükler, düşürür gider.⁵

Mevlânâ, insana ilim öğrenmeyi öğütler. Bu hususu o, “*İlim madenin yeri olan can dünyası alanına yol al a yüce, a şerefli can*”⁶ diyerek dile getirir. Mevlânâ'ya göre bilgi, Tanrı'yı bilmeye vesile

¹ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 2612.

² İzmirli İsmail Hakkı, *Fenn-i Menâhic: Méthodologie*, Hukuk Matbaası, Dersaadet 1329, s. 11.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990, 3/337, b. 4124.

⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, 2/404, b. 3393.

⁵ *Divân*, 3/129, b. 1109-1110.

⁶ *Divân*, 5/479, b. 6575.

olduğu için istenilip öğrenilmesi gereken bir keyfiyettir.⁷ Fakat düşünüre göre ilim ve ibadet, Tanrı'nın hoşnutluğuna uygun olmalıdır. O, zikredilen hususun dışında kabul görmüş ilim ve amelden bezdiğini belirtir.⁸ İlim öğrenmede pragmatist bir tavır sergilemeyen yani herhangi bir makam ve mevki sahibi olmayı gözetmeyen, menfaat endişesi taşımaksızın bilgi edinme talebinde bulunan âlim, Tanrı'nın hoşnutluğuna dayalı bilgi elde etmiş olur. Mezkûr nitelikte bilgi edinen âlim çeşitli yönlerden insanlara faydalı olur, dolayısıyla insanlar onun ilminden yararlanırlar.⁹ İnsan, cübbe ve sarık ile de âlim olmaz. Âlimlik insanın zatında bulunan bir hünerdir ki, bu hünerin giyilen elbisenin cinsi ve niteliği ile herhangi bir alâkası mevcut değildir.¹⁰

Mevlânâ'ya göre gerçek ilim ve irfandan yoksun bir âlim, ilim sevdalısı değildir. O, sadece ilmi ezberleyen kimsedir. Bu nitelikteki âlimin sözlerini herkes anlayabilir, hakikat kokusunu alabilir. Fakat zikredilen vasıftaki âlim, ilmi gereği gibi tahsil edememiş, onu içselleştirememiştir. Böylesi bir ilim âlimin indinde eğreti olup, belli bir zaman dilimi için geçerliliğini korur.¹¹

Bilgi, beceri ve sanatın insan hayatı açısından önemine değinen Mevlânâ, bunları talep etmenin de birtakım şartlarına değinir. Ona göre, nasıl ki incinin sedefin içinde aranması bir zorunluluk ise, tıpkı bunun gibi, sanatın da sanat ehlerinden talep edilmesi gerekir. Bu durum sanat alanında bilgi sahibi olup yetkin hale gelmek açısından bir değer ifade eder. Mevlânâ, bilgi, beceri ve sanata sahip olan kimselerin, bunlardan daha şerefli ve üstün bir şey görmediklerinden dolayı onlara gereken önemi verdiklerini belirtir.¹²

Düşünür Mevlânâ, insan için kitabın gayesinin içindeki bilgileri elde etmek olduğunu belirtir. O, kitabın mezkûr gayenin dışında arzu edildiği takdirde yastık olarak da kullanılabileceğini söyler. Fakat Mevlânâ böyle bir uygulamanın kötü sonuçlarını bir örnekle dile getirir. Ona göre kılıcı mih yapmak, yenilgiyi zafer kazanmaya tercih etmek demektir. Bu bakımdan kitap ile ilgili hedeflenmesi gereken gaye onun yastık yerine kullanılması değil, aksine ondan bilgi, irfan, irşat ve fayda temin etmektir. Çünkü insanın temel gayelerinden biri de ilim elde etmek suretiyle doğru yolu bulmaktır.¹³ Dolayısıyla ilim insan için son derece önemlidir. Keza bütün âlem âdetâ bir ceset, ilim ise ruh gibidir.¹⁴

Bilgiyle donanımlı olmanın önemine ve değerine dikkat çeken Mevlânâ, söz konusu nitelikteki kişinin bir bakıma hep uyanık olduğunu söyler. Fakat bu tür kişinin herhangi bir bilgisiz kimseyle bir arada oturmasının esef verici olduğunu vurgular.¹⁵ Çünkü Mevlânâ'ya göre bilgi son derece değerlidir. Keza ruhun âdetâ bir dağ gibi yücelmesi bilgiyle mümkündür. Beden ise bu vasıftaki ruhun yanında sanki bir saman çöpü gibidir. Dolayısıyla bu konumdaki beden ruha etki etmesi düşünülemez.¹⁶

Aptallık ve bilgisizliğin kötü sonuçlarına dikkat çeken düşünür, mezkûr olumsuz nitelikleri yırtık olarak vasıflandırmakta ve söz konusu yırtığın yama kabul etmeyeceğini ifade eder. Bahsedilen nitelikteki kişilere hikmet tohumunun saçılmasının pratik bir değerinin olmayacağını belirtmektedir. Mevlânâ'ya göre uykuya dalmış bilgisiz kişiye öğüt vermek, âdetâ çorak yere tohum saçmak gibidir.¹⁷

⁷ Mevlânâ, *Fîhi mâ fih*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Bakanlığı Yay., İstanbul 1990, s. 324.

⁸ *Dîvân*, 5/280, b. 3293.

⁹ *Fîhi mâ fih*, s. 3-4.

¹⁰ *Fîhi mâ fih*, s. 134.

¹¹ *Mesnevî*, 3/247, b. 3038-3040.

¹² *Mesnevî*, c. 3, s. 336, b. 4109.

¹³ *Mesnevî*, 3/243, b. 2989-2992.

¹⁴ *Mesnevî*, 1/83, b. 1030.

¹⁵ *Mesnevî*, 2/3, b. 39.

¹⁶ *Dîvân*, 1/174, b. 1642.

¹⁷ *Mesnevî*, 4/183, b. 2264-2265.

İlâveten burada Mevlânâ'nın bilgi hırsızlığına şiddetle karşı çıktığına da işaret etmek istiyoruz. O, hırsız olan kişinin bizatihi kendisine ait olan fikirleri aşırıp başkalarına satmaya kalkacağını, bu yaptığından dolayı da herhangi bir utanma duygusu yaşamayacağını açık bir şekilde ifade eder.¹⁸

Kendisini konu edindiğimiz Mevlânâ, metodik birtakım ilkelere söz etmiş, benimsediği bu ilkelere dayalı olarak düşüncelerini ortaya koymuştur. Şimdi Mevlânâ'nın benimsemiş olduğu bazı metodik ilkelere yer verip değerlendirelim.

2. BİLGİ EDİNMEDE BAZI METODİK İLKELER

Mevlânâ bilgi edinimine büyük bir değer atfeder. O, bilginin pek çok kazanımına dikkat çeker. Zira ona göre neşeli ve mutlu olmanın biricik yolu bilgi öğrenmektir. Her toplumda sevilme ve saygın olmak istenildiği takdirde temiz olmak, erdemli yaşamak ve zamanı bilgi elde etmekle geçirmek gerekir. Böylece toplum tarafından âdeta baş tacı olarak kabul görmek mümkün hale gelir.¹⁹ Bilgi öğrenme tavsiyesinde bulunan Mevlânâ, kişinin bu sayede belli bir yüceliğe erişeceğini belirtir.²⁰

2.1. KENDİNİ BİLME VE BEN'LİK DUYGUSUNDAN ARINMA

Düşünür Mevlânâ'ya göre gerçeğe ulaşmada sebeplerin rolü kadar kişinin kendini bilmesi ve ben'lik duygusundan arınması büyük bir önem taşır. Çünkü kişinin kendinden habersiz olması kadar büyük bir bilgisizlik söz konusu olamaz. Ben'lik duygusundan kurtulamayan insanın bazı sırlara vâkıf olması imkânsızdır. Mevlânâ bu konuda şu ifadeleri sergiler:

“Diyorsun ki her şeyden haberim var, her hünere aklım eriyor. Sen her şeyden haberin olduğunu söylüyorsun, ama kendinden haberin yok. Kendinden habersiz olmak kadar büyük bir bilgisizlik yoktur. Şunu iyi bil ki; kendi benliğini atmadıkça, ben ve bizden kurtulmadıkça sırlara aşına olamazsın, öteleden haberi olan meleklerle dostluk kuramazsın.”²¹

İnsanın birtakım kayıtlardan kurtulması neticesinde kendi öz benliğini tanımmasının mümkün olabileceğini belirten Mevlânâ, ilim açısından da potansiyelini görüp herhangi bir aracı olmaksızın doğrudan ilimlere ulaşabileceğini söyler. Mevlânâ bu konuda şöyle der:

“Addan ve harften geçmek istersen hemencecik kendini tamamıyla kendinden arıt (yok ol!)
Demir gibi demirlikten çık, renksiz bir hale gel. Riyazatta tozsuz passız bir ayna ol!
Kendini, kendi vasıflarından arıt ki asıl kendi saf, pak zâtını göresin.
O vakit kitap, müzakereci ve üstat olmaksızın gönlünde peygamberlerin ilimlerini görür bulursun.”²²

Görüldüğü üzere Mevlânâ, kişinin hakiki bilgiye ulaşabilmesi için kendini tanıyıp birtakım kayıtlardan sıyrılması gerektiğini belirtir. Kişinin gerçeğin bilgisine ulaşmasının bazı şartlara bağlı olduğunu vurgular.

2.2. HEDEF VE SEBEPLERİ BİLME

Mevlânâ, hedeflenen gayeye yönelmenin, elde edilmek istenen şeyin ne olduğunu bilmenin önemine dikkat çeker. Aksi takdirde hedefe ulaşmak mümkün olmaz. Bu konuda Mevlânâ, “*Mekke'ye*

¹⁸ *Divân*, 4/31, b. 236-237.

¹⁹ Şefik Can, *H. Mevlânâ'nın Rubailer*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, r. 1582.

²⁰ *Divân*, 7/634, b. 8438.

²¹ *Rubailer*, 2, r. 1326.

²² *Mesnevî*, 1/276-277, b. 3458-3461.

varmak için Akkâ'ya gitmek gerek; var git, olmayacak şeyin peşine düşme, çünkü ne buna ulaşabilirsin sonra ne onu elde edebilirsin"²³ der. Bunun yanı sıra Mevlânâ, hakikatin bilgisine yönelişte son derece titiz davranılması gerektiğini düşünür. Zira ona göre ulaşılacak istenen gayeye yürürken bilinçli olmak önem taşır. Çünkü görmeyerek yol yürümek büyük bir hatadır. Her şeyi gördüğünü zannedip göze aşırı güven duymak sakıncalı bir durumdur.²⁴

Bilgi edinme sürecinde öncelikli olarak ulaşılacak istenen hedefin çok iyi tespit edilmesi gerektiğine inanan Mevlânâ'ya göre ulaşmak istediği gayeyi bilen insan, zihinsel gücünü ve düşüncesini o yönde yoğunlaştırır. Dolayısıyla hedefe kilitlenen insan gayesini gerçekleştirmek için ciddi ve sağlam adımlar atar. Nitekim hiçbir engel onu hedefe ulaşma isteğindeki kararlılığından geri döndüremez. Fakat onu gayesinden saptıracak birtakım zan ve tereddütlerin hâsıl olması söz konusu olabilir. Buna rağmen düşünce ve eylem birlikteliği içinde gayesi doğrultusunda kararlı ve sürekli bir şekilde hareket etmesi onu başarıya ulaştırır.

Mevlânâ'ya göre hakikatin bilgisine ulaşmak için sebeplerin de bilinmesi şarttır. Çünkü araştırma konusu yapılan bir mesele hakkında sebepleri bilmek, ona dair bilgisizliği ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu sayede gerçeğin bilgisine ulaşılır.²⁵ Fakat Mevlânâ'ya göre sebepler âlemine takılıp kalmamak gerekir. Çünkü sebeplerin dışında insanı şaşkınlığa sevk edecek pek çok sır vardır. Bu bakımdan sebebe takılıp kalan yani sadece sebebi gören göz kapalıdır.²⁶ Bu nitelikteki gözün ise asıl gerçekliği idrak etmesi mümkün olamaz.

Düşünür Mevlânâ, filozofların insanın var oluşunun sebepler zincirine dayandığını zannettiklerini, hâlbuki görünen sebeplerin ötesini idrak ettikleri takdirde gerçeğin böyle olmadığını anlayacaklarını ifade eder. Dolayısıyla mezkûr konuya dair düşüncelerinin geçersizliğini idrak edeceklerini söyler.²⁷ Diğer taraftan Mevlânâ, filozofların bazı metafizik meseleleri delille bildiklerini söyler. Fakat ona göre delil daimî değildir; delilden meydana gelen güzellik ve zevkin ömrü kısa olup, bakı değildir.²⁸

2.3. AKLI GEREĞİ GİBİ KULLANMA

Mütefekkir Mevlânâ, yeşilliklerden ve çiçeklerden meydana gelen bir bahçenin belli bir zaman diliminde sahip olduğu nitelikleri kaybedip sonlanacağını, fakat akıldan oluşan gül bahçesinin ise yeşil, güzel ve hoş olma özelliklerini sürekli olarak koruyacağını belirtir. Toprakta biten güllerin yok olup gideceğini, buna karşın gönülde bitenlerin ise daimî ve hoş olacağını, insanın öğrenmiş olduğu birtakım hoş bilgilerin de mezkûr gül bahçesinden elde edilmiş birkaç demetten husule geleceğini belirtir. Anılan gül bahçesinin kapısının kapatılması durumunda ise iki üç demet bilgiyle yetinmek durumunda kalacağını ifade eder.²⁹

İnsan, aklını gereği gibi kullanarak gerçeğin bilgisine ulaşabilir. Fakat Mevlânâ'ya göre aklın kontrolünü kaybetmemesi, beden birtakım isteklerine boyun eğmemesi gerekir.³⁰ Zira bilgi edinim sürecinde akıl, duyu verilerinin sunduğu bilgilerden daha güvenilir bilgiler sunar. Keza aklın kontrolünde olan görme yetisi aydın ve nurlu olup, her şeyi bilir ve işin sonucunu görür. Mevlânâ'nın

²³ *Divân*, 3/132, b. 1140.

²⁴ Şefik Can, *Hız. Mevlânâ'nın Rubailer*, c. 1, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2005, s. 97, r. 472.

²⁵ *Mesnevî*, 4/23, b. 273.

²⁶ *Divân*, 2/61, b. 498.

²⁷ *Divân*, 7/337, b. 4339.

²⁸ *Fihî mâ fih*, s. 70.

²⁹ *Mesnevî*, 6/370, b. 4649-4652.

³⁰ *Divân*, 3/160, b. 1400-1401.

ifadesiyle, güzel ile çirkini surete bakarak değerlendiren gözle değil, akılla ayırt etmek gerekir. Çünkü göz nesnelere algılamada yanılır, fakat elde edilen bilgi akıl süzgecinden geçirildiği takdirde gerçek bilgiye ulaşılır. O halde duyuların sunmuş olduğu veriler akılla da kontrol edilmelidir. Bu bakımdan güzel ile çirkini akıl yoluyla ayırt etmek gerekir. Tıpkı tuzakta gördüğü yemi elde etmeyi arzulayan bir kuşun sadece yiyeceğe odaklanması onun için birçok kötü sonuca yol açması gibi, akıl gözüyle hareket edilmemesi durumu da yanılırlara, birtakım olumsuz sonuçlara sebep olur. Hâlbuki tuzağı gören aklın söz konusu kuşu afetlerden kurtarması gibi, eşya hakkında bilgi ediniminde akıl ölçüleriyle hareket etmek de kişiyi birtakım tuzaklardan kurtarıp hakikatin bilgisine ulaştırır. Bu bakımdan sadece suretlere bakıp ona göre hareket edilmemesi gerekir. Ancak bu konuda vurgulanması gereken diğer bir husus ise, akıl için de bir tuzağın bulunmasıdır. Zira akıl, hakikati elde etmede sınırlı bir yetiye sahiptir. Dolayısıyla gayb âlemine ait bilgi edinmek ancak vahiy yoluyla mümkün olabilir. Çünkü vahiy, bilgi kaynakları bakımından değerlendirildiğinde en güvenilir kaynaktır.³¹

Mevlânâ, akli âdeta bilgin bir kişiye benzetir. Onun gıdasının ise ya rivayet ya da kıyas olduğunu söyler. Aşkın ise bir emirle (Ol!)³² kâinatı var eden Tanrı'nın güneşinden doğduğunu ve görüş madeni olduğunu ifade eder.³³ Mevlânâ'ya göre keşf yoluyla vasitasız olarak Tanrı'dan alınan bilgiler çok değerlidir, gelip geçici sözler değildir. Bu bakımdan aşk kaynaklı bilgilerin elde edilebilmesi için aşkı devreye sokmak gerekir. İşlerin sürekli olarak olumlu sonuçlar vermesi ise mezkûr hususa bağlıdır.³⁴

Sevginin aşırı derecesi ı-ş-k kökünden türetilen aşk, “sevenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, ondan başkasını gözünün görmemesi durumu” şeklinde tanımlanır. Aşkın ilahî ve beşerî olmak üzere iki yönü mevcuttur.³⁵ Aşk, geceleri gönüllerde tek başına dolaşan sanki bir hırsız gibidir. Bu bakımdan aşk, sadece akli çalıp yağmalar ve çekip gider. Aştan önce gönlün kendine göre re'y ve tedbiri mevcuttur. Fakat düşünürün ifadesiyle, suya battıktan yani aşka düştükten sonra insana re'y ve tedbirin herhangi bir yararı olmaz.³⁶ Görüldüğü üzere Mevlânâ, bilgi kaynağı olması bakımından aşkın akıldan daha üstün bir mertebede yer aldığını söyler. Burada Mevlânâ merkezinde vurgulanan aşk, epistemik yönünün yanı sıra İslam düşüncesinde hem kozmolojik hem de ahlakî açıdan da değerlendirilmiştir.³⁷

Mevlânâ'ya göre ilâhî aşk üstünlük, bilgi, defter ve kâğıtlarda değildir. Onun benzetişiyile, aşk âdeta bir ağaç gibidir, dalı ezel âleminde, kökü ise ebed âleminindedir. Fakat bu ağacın gövdesi yoktur; ne arşa ne de yeryüzüne dayanır. Aklın aşk karşısında herhangi bir fonksiyonu söz konusu değildir.³⁸ Keza akıl, bilgiye ulaşmada bütün yöntemleri bilir. Fakat aşka ulaşmada gerekli yol ve yöntemleri bilmez, bu hususta şaşırıp kalır.³⁹

Mevlânâ, tevatür yoluyla da bilgi edinmenin mümkün olduğunu söyler. Ona göre kulak bir şeyi çok işitirse görmüş gibi olur ve bu durum görme hükmünü taşır. Örneğin, bir insana kendi anne ve babası vasıtasıyla dünyaya geldiği söylendiğinde ve bu söz defalarca tekrarlandığında duymuş olduğu kelam

³¹ *Mesnevî*, 6/234-235, b. 2966-2971.

³² Mesela bk. Bakara, 2/117; Yâsîn, 36/82.

³³ *Divân*, 4/74, b. 634.

³⁴ *Divân*, 1/8, b. 15.

³⁵ Detaylı bilgi için bk. Hatice Toksöz, *İslâm Düşüncesinde Sevgi Teorileri*, Nobel Yayınları, Ankara 2016, s. 8-11.

³⁶ *Divân*, 4/131, b. 1160.

³⁷ Detaylı bilgi için bk. Ali Kürşat Turgut - Mehmet Dugan, “Bir Osmanlı Düşünürü Olarak Ahmedî'nin Aşk Felsefesi”, *Bilimname*, 2022/1, sy. 47, s. 660-666.

³⁸ *Divân*, 3/403, b. 3884-3886.

³⁹ *Divân*, 3/76, b. 555.

artık o kişi için gerçek olur. Aksi söylendiğinde herhangi bir bilgi değeri taşımaz. O halde bir söz tevatür hükmünü kazandığında artık o, dikkate alınması gereken bilgi kaynağı olur.⁴⁰

2.4. AKLI PERDELEYEN NEFSANÎ ARZULARDAN UZAK DURMA

Hakikatin bilgisini elde etmek için aklın gereği gibi kullanılmasının önemine dikkat çeken Mevlânâ, akli perdeleyen nefsanî arzulardan uzak durmanın da şart olduğunu belirtir. Ona göre her şehvet âdeta uyuşturucu maddeler gibi insan aklını perdeler. Bunun neticesinde ise akıl sahibi insan şaşkınlık yaşayıp bocalar. Dolayısıyla insanda akli baştan alan, onu sarhoş eden sadece içki değildir. Şehvete dair ne varsa onların hepsi gözü ve kulağı etkileyip bir nevi işlevsiz hale getirir; gözün görmesini, kulağın ise işitmesini engeller.⁴¹

Aklın kontrolünün bedenine eline verilmesinin birtakım dertlere yol açacağına işaret eden Mevlânâ, bunun çözümünün nefisle savaşmak olduğunu söyler:

“Aklının sakalını bedeninin eline vermişsin; artık ne diye dertlere düşer, pişman olur da saçını sakalını yolar durursun.

Nefsine pençe pençeye savaş, barışa bu çeşit savaşlar yardım eder ancak.”⁴²

Düşünür Mevlânâ'nın dikkat çektiği diğer bir husus ise elinde akıl mumu olan kişinin ışığı bırakıp da dumanın peşine düşmemesi gerektiğidir. O, akli yerli yerinde kullanmanın önem ve değerine işaret ederek onun kılavuz oluşuna dikkat çeker. Yanlış kılavuz seçiminin ise kötü birtakım sonuçlara sebebiyet vereceğini vurgular. Mevlânâ'ya göre kılavuzu karga olanın yolu mezarlığa çıkar. Fakat doğru kılavuz seçimi insanı hakikate ulaştırır.⁴³

Hakikate sırt çevirmenin son derece yanlış bir tavır olduğunu söyleyen Mevlânâ, bu şekilde hareket eden kimsenin gerçeği elde etmesinin mümkün olamayacağını vurgular. Bu hususta ise, “*Güneşe arkasını çeviren kişi, kendi gölgesini imam edinmiştir, kendi gölgesine uymuştur, bu bakımdan namazı, namaz değildir onun*”⁴⁴ ifadelerini kullanır.

Aklın baştan kaybolmasını metaforik bir anlatımla ifade eden Mevlânâ, tıpkı Güneş kaybolduğu zaman gündüzden bir eser kalmayıp kapkaranlık bir gece oluşu gibi, baştan da akıl ve düşünce gidince geriye aptallık ve ahmaklıktan başka bir şeyin kalmayacağını, sonuçta bütün fitnelerin zuhur edeceğini vurgular. Düşünür mezkûr hususu şöyle ifade eder:

“Güneş çekilip gitti mi ne kalır? Kapkaranlık gece; baştan akıl-fikir gidince aptallıktan, ahmaklıktan başka ne kalır başta?

A akıl, bütün fitneler senin gidişinden kopuyor da sonra sen tutuyor, akılsız başa suç buluyorsun.”⁴⁵

Mütefekkir Mevlânâ'nın vurguladığı diğer bir husus ise, ahlakî bakımdan problemlili kişilere ilim ve fen öğretilmemesi yönündedir. Ona göre karakter yapısı bozuk bir kişiye ilim ve fen öğretmek, yol kesen eşkiyanın eline âdeta kılıç vermek gibidir. Zira bilgi, mal, makam ve mevki kötü mizaç sahibi kimselerin elinde birer fitnedir.⁴⁶

⁴⁰ *Fihî mâ fih*, s. 330.

⁴¹ *Mesnevî*, 4/288, b. 3612-3613.

⁴² *Divân*, 3/160, b. 1400-1401.

⁴³ *Divân*, 6/8, b. 48-49.

⁴⁴ *Divân*, 3/171, b. 1520.

⁴⁵ *Divân*, 2/463, b. 3944-3945.

⁴⁶ *Mesnevî*, 4/118, b. 1436, 1438.

2.5. TAKLİDE DAYALI BİLGİDEN SAKINMA

Gerçek bilginin önemini sıklıkla vurgulayan Mevlânâ'ya göre akıl insanı hakikati idrak etmeye sevk ederken, taklide dayalı bilgi ise kişinin zihnî bakımdan gelişimini engeller. Taklitten doğan bilgi sıradan gelişigüzel bir bilgi çeşididir ki gelip geçicidir; bu bakımdan mutlak bilgi niteliği taşımaz. Bu çeşit bir bilgi edinmektense hiç edinmemek daha iyidir. Hatta işi âdeta deliliğe vurmak daha tercih edilebilir bir husustur.⁴⁷ Diğer taraftan noksan bilginin ayırt etme gibi bir özelliği söz konusu değildir. Zira noksan bilgi, şimşekle Güneş'i birbirinden ayırt edemez. Nitekim mezkûr bilgi türü şimşegi Güneş zanneder.⁴⁸

Görüldüğü üzere taklide dayalı bilginin gerçek anlamda herhangi bir değeri yoktur. Bu nitelikteki bir bilginin aktarıldığı kişilerde olumlu etkileri söz konusu olmaz. Çünkü bu tür bilgi ediniminde pragmatik bir amaç güdüldüğü için gerçeğin bilgisine ulaşmak imkânsızdır. Her ne kadar zikredilen bilgiler sayesinde dünyevî birtakım beklentiler karşılanırsa da hakikat bilgisini elde etmek zordur. Bu hususta Mevlânâ şöyle der:

“Bir bilgiyi işiten kişi beğenmez, kabul eylemez, feryat ederse o bilgi taklit bilgisidir, öğrenilerek elde edilmiştir. (Adama mâl olmamıştır.).

Çünkü geçim elde edilmiştir, gönül aydınlatmak için değil. Bu ilim de tâlibi gibi aşağılık dünya ilmidir.

Bazı adamlar, havas ve avama görünmek için ilim öğrenmek ister, bu âlemden halâs olmak için değil.

Böyle adam fareye benzer; her tarafı deler ama vuslat nurlarından gafildir.”⁴⁹

Mevlânâ'ya göre vuslat nurlarından habersiz olup manevî bakımdan karanlıkta kalan kişilere Tanrı akıl kanadını ihsan ettiği takdirde farelikten kurtulup âdeta kuşlar gibi uçarlar. Fakat pragmatik kaygılarla elde edilen bilgi söyleşi ve tartışma zamanı kullanılsa da sözde kalan bir bilgi niteliği taşır, alıcısı olmadığı takdirde silinerek kaybolup gider.⁵⁰

2.6. BİLGİDE SURETİN ÖTESİNE GEÇME

Düşünür Mevlânâ, bilgi ediniminde asıl olanın, elde edilen bilgilerden hareketle bilinmeyenin bilgisine ulaşmak olduğunu ifade eder. Ona göre bir meselenin sadece zahir kısmında kalmamak, diğer bir ifadeyle iyi-kötü kaydının da ötesine geçmek gerekir. Bu konuda Mevlânâ, “*Bilgiden beter işkence yok; evvahlar olsun iyi kötü kaydında kalanlara*” der.⁵¹ Fakat Mevlânâ, Hz. Âdem ve İblis örneğine gönderme yaparak bilgide surete takılıp kalınmaması gerektiğini, buna rağmen kişinin belli bir sınıra kadar ulaşabileceğini söyler. Bu konuyu Mevlânâ şöyle dile getirir:

“Hünerli, bilgili kişi iyidir ama İblis'ten ibret al, ona da az tap.

Onun da bilgisi vardı ama din aşkı yoktu, bu yüzden Âdem'in yalnız topraktan yaratılan suretini gördü.

Ey emin kişi, bilgide ne kadar ileri gidersen git onunla gaybı gören gözlerin açılmaz ki.”⁵²

Mevlânâ, bir meselenin iç yüzünü elde etmek için harf kabuğunun yarılması gerektiğini söyler. Diğer bir ifadeyle, surete takılıp kalınmaması gerektiğini vurgular. Gizli konumdaki hakikati perdeleyen hayalden de kurtulmanın şart olduğunu ifade eder.⁵³ Öte yandan bilgi ediniminde esas olan, beş duyu

⁴⁷ *Mesnevi*, 2/178, b. 2326-2328.

⁴⁸ *Mesnevi*, 2/117, b. 1535.

⁴⁹ *Mesnevi*, 2/187, b. 2429-2432.

⁵⁰ *Mesnevi*, 2/187, b. 2434-2437.

⁵¹ *Divân*, 4/287, b. 2777.

⁵² *Mesnevi*, 6/23-24, b. 259-261.

⁵³ *Divân*, 3/132, b. 1135.

verisinin sunduğu bilgilerden ziyade onların ötesinde yer alan kaynaktan gerçek bilgi kazanılmasıdır. Mevlânâ'ya göre her iki bilgi kaynağını birbiriyle kıyaslamak ise imkânsızdır.⁵⁴

Tanrı'dan gelen bilgi ile duyulardan elde edilen bilginin karşılaştırmasını yapan Mevlânâ'ya göre gönül ehlinin bilgileri kendilerini taşır. Zira bâtinî olan manaların bilgisi gönül ehli için âdeta bir binek gibidir. Zahirî olan duyuların bilgisi ise ten ehline sanki bir yükür. İnsanı gönül ehli yapan ilim ona fayda sağlar, fakat sadece tene tesir eden, dolayısıyla insanın içselleştiremediği ilim ise yük olmaktan başka bir anlam taşımaz. Tanrı kaynaklı olmayan bilgi bir yük olup, O'ndan vasitasız olarak verilmeyen ilim, gelini süslemek için kullanılan boya misali bir süre sonra canlılığını kaybederek uçup gider.⁵⁵

Gerçeğin sırlarının, konuşmak, soru sormak ve bilgi edinmekle çözülemeyeceğini belirten Mevlânâ'ya göre onu anlayabilmek de mümkün değildir. Mevlânâ'nın ifadesiyle, elli yıl gözü kan ağlamayan, gönlü yanıp yakılmayan kişinin sözde kalan ilimden hâl ilmine yol bulması mümkün değildir.⁵⁶ Hâl bilgisi ise sözle anlatılan bilgiden üstündür.⁵⁷ Diğer taraftan söz, şayet Tanrı bilgisinden doğarsa O'nun hoşnutluğuna uygun işlerin gerçekleşmesine yol açar. Fakat söz insan bilgisinden doğduğu takdirde kavga ve savaşın ortaya çıkmasına sebep olur.⁵⁸

Görüldüğü üzere Mevlânâ bilgi donanımı bakımından belli bir yetkinliğe ulaşılsa da gayba dair bilgi ediniminin belli başlı ilkelere dayandığını söyler. Esasen Mevlânâ'ya göre bilgi ve anlama bakımından eşyayı gerçek manada kavramak zordur. Söz gelimi, mutlak varlık olan Tanrı bütün delilleriyle var olmasına rağmen insana özgü idrak güçleriyle O'nun tasavvur edilmesi zor bir durumdur.⁵⁹ Fakat Tanrı, varlığının delilleriyle bizatihi var oluşunu açıkça göstermektedir. Nasıl ki sabah olduğu zaman bir mum yakmaya gerek yoksa, tıpkı bunun gibi Tanrı'nın varlığına ilişkin deliller de O'nu ispatlamak için başka bir delil getirmeye hacet bırakmaz.⁶⁰ Düşünür, Tanrı'nın varlığının delilleriyle görüldüğünü, fakat durum böyle olduğu halde gizlendiğini, var olan her şeyin O'nun varlığına delil olduğunu, bunun dışında delil göstermeye ve burhandan bahsetmeye gerek kalmadığını; O'na dair delil ve burhanın sükût âlemine ait olduğunu ve orada görüneceğini ifade eder.⁶¹ Zira bir şeyi örtüsü olduğu halde apaçık göstermeye imkân yoktur. Aksi ise mantıken kabul edilebilir bir durum değildir.⁶² İbret nazarıyla bakan gözler, Tanrı'nın varlığının delillerini görebilir. Mezkûr delilleri duyacak kulağın, burhanı anlayacak aklın olması da şarttır.⁶³ Dolayısıyla akıl ve duyu verileri de bilgi edinimi açısından önemli ve değerlidir.

2.7. ZANNÎ BİLGİDEN KAÇINMA

Mevlânâ'ya göre taklit ve istidlal ehlinin burhanî bilgi derecesine ulaşması beklenemez. Zira bu gruba mensup kişiler en küçük bir vehim karşısında şüpheye düşerler. Çünkü onların öncülleri tamamen zanna dayanır. Dolayısıyla zanna dayalı öncüllerden burhanî bilgi elde etmek imkânsızdır. İstidlal yöntemini benimseyen kimselerin ise ayakları âdeta tahta gibidir. Tahta ayağın ise yeterince sağlam olması, dik durması pek mümkün değildir.⁶⁴ Düşünür, bir kimsenin şüpheye düştüğü zaman gerçek

⁵⁴ *Dîvân*, 5/387, b. 5100-5101.

⁵⁵ *Mesnevî*, 1/275-276, b. 3446-3449.

⁵⁶ *Rubâiler*, 2, r. 1219.

⁵⁷ *Dîvân*, 3/372, b. 3629.

⁵⁸ *Dîvân*, 3/145, b. 1260.

⁵⁹ *Rubâiler*, 2, r. 1432.

⁶⁰ *Dîvân*, 5/447, b. 6090.

⁶¹ *Dîvân*, 5/25, b. 319.

⁶² *Dîvân*, 7/315, b. 4046.

⁶³ *Dîvân*, 1/18, b. 129.

⁶⁴ *Mesnevî*, 1/170, b. 2125-2126, 2128.

inançtan korkacağını, fakat şüphenin bizatihi kendisinin inanç olduğunu bilmesi, dolayısıyla ondan korkulmaması gerektiğini söyler.⁶⁵ Başka bir beyitte ise Mevlânâ, “*Şüphe, inancın parçasıdır, inançla inanç olur gider; fakat onu inançtan ayırdın mı şüphelere düşer, öylece kalakalırın*”⁶⁶ der. Mevlânâ'ya göre delil baştan başa şüpheyeye dayansa da Tanrı, söz konusu şüpheyi delil yapar. Düşünür, bu hususun güçlü bir delil olduğunu ve buna binaen sözlerini dile getirdiğini söyler.⁶⁷

Mevlânâ'ya göre insan nefsi şüphe ve zan yeridir. İnsanın şüphe ve zannı yok etmesi âdeta imkânsızdır. Fakat bu hususun bir tek istisnası vardır ki, o da âşık olmak üzere bir tek şekilde mümkün olabilir. Keza insan âşık olduğu takdirde içinde herhangi bir şüphe ve zan kalmaz.⁶⁸

Mütefekkir Mevlânâ, cüz'î aklın afetinin ise vehim ve zan olduğunu söyler. Bunun sebebinin ise mezkûr aklın vatanının karanlıklar diyarı olmasından kaynaklandığını belirtir.⁶⁹ Âdeta dağ gibi akılların bile vehim deniziyle hayal girdabına gark olacaklarını, fakat yakîn bilgiye ulaşan kişilerin vehim ve hayalden kurtulup gerçeğin bilgisini elde edeceklerini ifade eder.⁷⁰ Mevlânâ, ârif kişinin zannı bilgi âleminde gezmeye başladığında hiçbir şeyin o zanna erişemeyeceğini zikreder.⁷¹ Diğer taraftan düşünür, sofist (şüpheci) olmak yerine manevî dilin açılması gerektiğini belirtir.⁷²

Yakîn sıfatını âdeta kâmil bir şeyhe benzeten Mevlânâ, güzel ve doğru zanları ise onun müritleri olarak niteler. Ona göre zan kuvvetli (galip), daha kuvvetli ve kuvvetlinin kuvvetlisi gibi kısımlara ayrılır. Zan kuvvetli oldukça yakîne daha yakın olur. Keza bütün doğru zanlar, yakînden beslenirler. Zannın söz konusu beslenmesi ise bilgi (ilim) ve amel ile gerçekleşir. Sonuçta zan yakîn konumuna ulaşır ve onda son bulur. Çünkü yakîn olunca zan da ortadan kalkar. Yakîn ile doğru zanlar yüzyıllar geçse de değişmeksizin geçerliliğini devam ettirirler. Yakîn derecesinden uzaklaşan zanlar ise giderek değerlerini yitirirler.⁷³

Mevlânâ, iki türlü zan olduğu takdirde hangisi kuvvetliyse onun tercih edilmesi gerektiğini söyler. Fakat tıpkı güneş doğduğunda onun varlığı ve parlaklığına dair bilgi açısından herhangi bir şüphe söz konusu olmaması gibi, zan ortadan kalktığına da bilgiye dair tereddütler ortadan kalkar.⁷⁴

Herhangi bir meselede bir düşünce zihinde hâsıl olduğunda onun zıddına da bakılmasını tavsiye eden Mevlânâ'ya göre, birbirine zıt iki düşünmeden doğru olanı elde etmek imkân dâhilindedir. Aksi halde ikisinin arasında bocalayıp kalmak insanı şaşırır. Diğer taraftan o, meselenin sonucunun da dikkate alınması gerektiğini vurgular:

“Bir düşünce gelip çattı mı, onun zıddına da bak, olur ya, şaşkınlıkla bu ikisinden birini elde ediverirsin.

Çünkü ikisinin arasında bocalayıp, insanı şaşırır; bu iki çeşit değişme, seni gerçeğe götürebilir.

Düşüncenin önündeyken yolun sonunu gör, niceye bir sözle oyalanıp duracaksın?”⁷⁵

Bilgi ediniminde vehmin kötü sonuçlarına dikkat çeken Mevlânâ bu hususta, “*Vehim, yol arayanları hasta eder gider; bizse bir kavgaya girişelim, bir gürültü koparalım da vehmi hasta edelim*” diye ifade eder. Diğer taraftan düşünür, vehmin hataya düşebileceğini, yani yanılabilirliğini vurgular. Fakat aklın

⁶⁵ *Dîvân*, 7/192, b. 2435.

⁶⁶ *Dîvân*, 3/316, b. 3081.

⁶⁷ *Dîvân*, 3/415, b. 3996.

⁶⁸ *Fîhi mâ fih*, s. 159.

⁶⁹ *Mesnevî*, 3/126, b. 1558.

⁷⁰ *Mesnevî*, 5/218, b. 2657.

⁷¹ *Dîvân*, 3/316, b. 3081.

⁷² *Dîvân*, 5/207, b. 2385.

⁷³ *Fîhi mâ fih*, s. 206.

⁷⁴ *Mesnevî*, 1/275, b. 3443.

⁷⁵ *Dîvân*, 7/582, b. 7716-7718.

mutlaka doğru bilgiye isabet edeceğini, yani yanılmayacağını belirtir.⁷⁶ Görüldüğü üzere, Mevlânâ açısından akıl gücü büyük bir değer ifade eder. Bu bakımdan mezkûr yetinin bilgi edinim sürecinde yerinde ve doğru bir şekilde kullanılması şarttır.

2.8. SORU SORMA VE BAŞKALARINA DANIŞMA

Bilgiye ulaşmak için soru soran kişinin bazı hususları dikkate alması gerektiğini düşünen Mevlânâ'ya göre, kendisi hakkında mevcut bilgi bulunan bir şeye dair başka bir bilginin de var olabileceği hesaba katılmalıdır. Bu bakımdan kişi söylemiş olduğu sözde yanılabilirliğini kesin olarak bilmelidir. Bilinenden daha iyi ve üstün olan ve bilinmeye değer bir söz ve hikmetin bulunabileceğini, fakat bunları başlangıçta bilmediğini, neticede öğrendiğini ifade etmelidir. Mevlânâ, “*Soru sormak bilginin yarısıdır*”⁷⁷ ifadesinin hikmetinin bu sayede öğrenileceğini söyler.⁷⁸

Anlaşılabileceği üzere, Mevlânâ'ya göre bilgi edinebilmek için gerekli olan soruları sormak önemli bir yöntemdir. Zira bilinmeyen bir meselede başkalarına danışmak, kişinin zihin dünyasını aydınlatır. İnsanın birçok problemi çözümlenmesi, akıllı ve bilgili kimselere danışmasıyla, onlarla görüşüp bilgi alışverişinde bulunmasıyla mümkündür. Bu konuda Mevlânâ şöyle der:

“Aklın varsa başka bir akılla dost ol, görüş, danış!
İki akılla birçok belâlardan kurtulur, ayağını göklerin ta yücesine korsun!”

Başka bir beytinde de danışmanın önemine dikkat çeken Mevlânâ bu hususta, “*Danışmak, insana anlayış ve akıl verir; akıllar da akıllara yardım eder*” der.⁷⁹

Düşünür Mevlânâ, soru ve cevabın her ikisinin kaynağının da bilgiden doğduğunu belirtir. Bu konuda analogik bir yaklaşım sergileyen düşünür, diken ve gülün her ikisinin de toprakla sudan bittiğini belirtir. Aynı mesele hakkında başka örnekler de veren Mevlânâ, hem sapıklığın hem de doğru yolu buluşun bilgiden kaynaklandığını, hatta acı ve tatlının da rutubetten hâsıl olduğunu vurgular.⁸⁰ Nitekim Mevlânâ, bilgisizliğin akıllı bir taassup niteliği taşıdığını, bu tavır içinde olanların ise akıbetlerinin kötü olacağını belirtir.⁸¹ Dolayısıyla Mevlânâ'ya göre bilgi insan açısından son derece değerli bir kazanımdır. Öte yandan Mevlânâ için soru sormak kadar her sorunun cevabını bellek de bilgi bakımından yetkin bir konuma ulaşmak için önemlidir. Bu konuda Mevlânâ, “*Gizli, kapalı sözleri hatırında tutarsan, her sorunun cevabını bellersen sınav çağında üstün bir er derler sana*”⁸² der.

2.9. KIYAS YAPMA

Mevlânâ fikirlerini sergilerken zaman zaman kıyas yöntemini kullanır. Örneğin, Tanrı ile yaratılan varlıkları kıyaslayarak, O'nun bir yaratıcı sıfatıyla yaratılanlardan üstün olduğunu vurgular. Bu konuda Mevlânâ şöyle der:

“Dostum, şeker mi daha hoştur, şeker yapan mı? Dostum Ay mı daha güzeldir, Ay'ı yaratan mı?
Vazgeç şekerlerden, bırak Ayları; onun bambaşka bir şeyi var, O bambaşka bir şey yapmada.
Denizde inciden başka ne şaşılacak şeyler var; fakat denizi yaratan, incileri düzüp koşan padişah,
bambaşka bir padişah.”⁸³

⁷⁶ *Mesnevî*, 3/291, b. 3570.

⁷⁷ Mevlânâ'nın gönderme yaptığı ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispet edilen "...Güzel soru sormak ilmin yarısıdır" şeklindeki rivayet hakkında bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, 7/25; Beyhâkî, *Şuabu'l-ıman*, 5/255; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 1/160.

⁷⁸ *Fîhi mâ fih*, s. 113-114.

⁷⁹ *Mesnevî*, 1/84, b. 1043.

⁸⁰ *Mesnevî*, 4/241, b. 3009-3010.

⁸¹ *Mesnevî*, 3/31, b. 395.

⁸² *Dîvân*, 7/629, b. 8375.

⁸³ *Dîvân*, 2/63, b. 514-516.

Gerçekten de kıyas, verili öncüllerden hareketle amaçlanan bilgilere ulaşmak için ilim alanında kullanılan önemli bir yöntemdir. Mevlânâ da bu gerçekten hareketle zaman zaman eserlerinde mezkûr yöntemi kullanmıştır.

Kıyas konusunda başka bir örnek vermek gerekirse, Mevlânâ, bir konuda bilen, cevher sahibi olanlar az ve bilmeyenler çok olduğu halde aralarında bir ayırım yapmak için uzun bir uğraş gerekmeceğini söyler. Zira ona göre her ne kadar bilmeyenler sayı bakımından çok olsa da onlardan pek azını tanımakla hepsini tanımak ve anlamak mümkündür. Örneğin, bir avuç buğday tanınip bilindiği takdirde yeryüzündeki bütün buğdayları tanımak ve bilmek imkân dâhilindedir. Benzer şekilde birazcık şeker tadıldığı zaman, yüz çeşit helva yapılırsa onun tadından içinde şeker olduğu bilinir. Şekeri tanıyıp tadan insanın bu tür bilgiye sahip olamaması beşerî vasıflarına aykırı bir durumdur.⁸⁴

2.10. TE'VİL YÖNTEMİNİN KURALLARINI DİKKATE ALMA

Lügatte “*dönüp varmak, dönüp gelmek*” manalarını içeren ve Arapça e-v-l kökünden türeyen te'vil, “*döndürmek, sözü iyice inceleyip varacağı manaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak*” anlamına gelen bir kavramdır. Terim olarak ise te'vil, “*naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslı manasından alıp, taşıdığı muhtemel manalardan birine nakletmek*” şeklinde tanımlanır.⁸⁵ İslam düşünce tarihinde akıl-vahiy ilişkisine dair yapılan tartışmalar, naslarda yer alan bazı ifadeler ile aklın ilkeleri arasında ortaya çıkan çelişkilerin te'vil yoluyla giderilmeye çalışılmasından kaynaklanır. Te'vil, Tanrı'nın, yarattığı varlıklara benzetilerek O'nun cismanî bir varlık olarak tasavvur edilmesine yol açan ayet ve hadislerdeki ifadeleri anlama çabasıdır.⁸⁶ Tarih boyunca düşünürler kendi bakış açıları ve yaklaşım tarzlarına göre farklı te'vil kuramları geliştirmişlerdir.⁸⁷

Düşünür Mevlânâ, te'vilin birtakım kurallara riayet edilerek yapılması gerektiğini vurgular. Ona göre Kur'an gelişigüzel bir tavırla, subjektif bir anlayışla te'vil edilemez. Aksi durum kabul edilebilir bir keyfiyet değildir.⁸⁸ Bir nassın te'vil edilebilmesi, müteşâbih olma keyfiyetini gerektirir. Keza Mevlânâ'ya göre görüngüler âlemine mensup olan gerçeklik hiçbir şekilde te'vil edilemez.⁸⁹

İnsan idrakini aşan hususlarda te'vilin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını söyleyen Mevlânâ, sınırlı bir varlığın sınırsız varlığı kaplayıp kavramasının düşünülemeyeceğini belirtir. Dolayısıyla düşünüre göre, insanın sınırlı duyu yetilerinden hareketle sonsuz bir varlık olan Tanrı'yı kavramak için te'vile başvurması söz konusu olamaz:

“Senin te'villerine sığmaz O; çünkü sen işe güce bakarsın, O asla-temele bakar.

Varlığınla bakma O'na, kendinden çık, varlığından sıyrıl; çünkü sınırsız şeyi sınırlı şey kaplayıp kavrayamaz.”⁹⁰

Te'vil hususunda mezkûr görüşleri sergileyen Mevlânâ, benzetme konusunda ise farklı bir yaklaşım sergiler. Zira Mevlânâ, Tanrı'nın tasavvur edilmesi açısından birtakım örnekler vermenin imkân dâhilinde olduğunu ifade eder. Keza düşünüre göre halkın anlayışını güçlendirmek için örnekler vermek suretiyle Tanrı'nın varlığından bahsetmek, O'nun her şeyden münezzeh oluşuna hâlel getirmez.

⁸⁴ *Fihî mâ fih*, s. 183-184.

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Te'vil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 27.

⁸⁶ Sabri Yılmaz, *Kelam'da Te'vil Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 12.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, *Kelam'da Te'vil Sorunu*, s. 29-104.

⁸⁸ *Divân*, 2/155, b. 1244.

⁸⁹ *Mesnevî*, 2/249, b. 3248.

⁹⁰ *Divân*, 6/345, b. 3561-3562.

Örneğin, bir âşık Tanrı'dan bahsederken bir şekilde sokarak o çeşit övse, Mevlânâ'nın ifadesiyle bu durum müezzeh denizini bulandırmaz. Keza şairlerin Ay'ın aydınlık olmayan tarafı Dünya'ya dönük iken yeryüzünden açıkça görülememesi halini ifade eden Yeni Ay'ı nâle (ney) benzetmeleri, onu Ay olmaktan çıkarmayacağı gibi, Tanrı'yı da benzetme yoluyla nitelemek, O'nun Tanrı oluşuna herhangi bir gölge düşürmez.⁹¹

SONUÇ

Türk İslam düşüncesi açısından önemli bir mevki işgal eden Mevlânâ, muhtelif eserlerinde bilginin değerini ısrarla vurgulamıştır. Bilgi edinmenin insan hayatı açısından son derece önemli bir kazanım olduğunu söylemiştir. Hakiki bilgi edinmeyi, insanın yetkinleşmesinin temel şartlarından biri olarak kabul etmiştir. Ruhun âdeti bir dağ gibi yücelmesinin bilgiyle mümkün olabileceğini beyan etmiştir. Bilgide nihai hedefin ise marifetullah yani Tanrı hakkında bilgi edinmek ve dolayısıyla O'nu tanımak olduğunu vurgulamıştır.

Bilgi elde etmenin bireysel ve toplumsal olumlu sonuçlarına dikkat çeken Mevlânâ, aptallık ve bilgisizliğin ise kötü sonuçlarına işaret etmiştir. Bilgi ediniminde belli başlı bazı metodik ilkelere değinen düşünür, bu çerçevede kişinin kendini bilmesinin ve ben'lik duygusundan sıyrılmasının ilahî âleme dair bazı sırlara vâkıf olabilmek için önemli olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra bilgi sahibi olmak üzere hedefe odaklanmanın, zihinsel güç ve düşünceyi o yönde yoğunlaştırmanın başarıya ulaşma açısından değerli olduğunu ortaya koymuştur.

Mevlânâ, akli gereği gibi doğru bir şekilde kullanmanın güvenilir bilgi elde etmede gerekli olduğunu belirtmiştir. Fakat aklın bilgi kaynağı olması bakımından sınırlı olduğunu, bu nedenle ilahî âlemlerle ilgili bilgilerin kazanılabilmesi için aşkın da devreye sokulması gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan, akli perdeleyen nefsanî arzuların uzak durmayı öğütlemiştir. Hatta ahlakî bakımdan problemli kişilere ilim ve fen öğretilmemesini istemiştir.

Taklide dayalı bilgilerin olumsuz sonuçlarına dikkat çeken Mevlânâ, bu tür bilgiler sayesinde dünyevî birtakım beklentiler karşılanırsa da sonuçta hakikat bilgisinin kazanılamayacağını söylemiştir. Diğer taraftan Mevlânâ, bir meselenin sadece zahir kısmında kalınmamasını, hakikati perdeleyen suret ve hayalden kurtulmayı da önemli bir husus olarak değerlendirmiştir. İki tür zan olduğu takdirde ise daha kuvvetli olanın tercih edilmesini istemiştir. Bilgi elde etmek için soru sormanın ve yetkin kişilere danışmanın da şart olduğunu ifade etmiştir. Te'vil yönteminin ise şartlarına uygun yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak Mevlânâ, eserlerinde bilginin önemi ve değerini ortaya koyan ifadelerle yer vererek onun insanî yetkinlik açısından konumunu belirlemiştir. Gerçek bilgi elde etmenin bazı şartları zorunlu kıldığını ortaya koymuştur. Düşünürün bilgi edinimine yönelik sergilemiş olduğu birtakım ilkeler epistemolojik açıdan dikkate alındığında onların son derece değerli olduklarını söylemek pekâlâ mümkündür.

⁹¹ *Divân*, 2/464, b. 3952-3954.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim
Beyhâkî, Ebubekr Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-ıman*, c. 1-9, tahk. Ebu Hâcir Muhammed b. Said b. Besyuni Zağlul, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421.
- Can, Şefik, *Hız. Mevlânâ'nın Rubailerini*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Can, Şefik, *Hız. Mevlânâ'nın Rubailerini*, c. 1, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2005.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebubekr, *Mecmau'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*, c. 1-10, tahk. Hüsamüddin el-Kudsî Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1414.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Fenn-i Menâhic: Méthodologie*, Hukuk Matbaası, Dersaadet 1329.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, c. 1-7, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Mevlânâ, *Fihî mâ fih*, çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu, MEB Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, c. 1-6, çev. Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsât*, c. 1-10, tahk. Tarık b. İvazullah, Abdulmuhsin b. İbrahim, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415.
- Toksöz, Hatice, *İslâm Düşüncesinde Sevgi Teorileri*, Nobel Yayınları, Ankara 2016.
- Turgut, Ali Kürşat - Dugan, Mehmet, "Bir Osmanlı Düşünürü Olarak Ahmedî'nin Aşk Felsefesi", *Bilimname*, 2022/1, sy. 47, ss. 651-688.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Te'vil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, ss. 27-28.
- Yılmaz, Sabri, *Kelam'da Te'vil Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.